

Дедуш А.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УКРАИНСКИЕ ВОЕННЫЕ ПЕСНИ КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

Аннотация

В статье сделано попытку проанализировать украинские военные песни и их вклад в формирование украинского национального самосознания. По-новому рассмотрен вопрос их классификации в хронологической последовательности. Освещена проблема переработки и использования украинских военных песен вне среды собственно украинских милитарных формирований.

Ключевые слова: Военные песни, украинское самосознание, казацкие песни, рекрутские песни, солдатские (жолнерские) песни, стрелецкие песни, повстанческие песни.

Diedush O.V.

Kyiv National Taras Shevchenko University

UKRAINIAN MILITARY SONGS AS ELEMENT OF NATIONAL MORALE

Summary

The article attempts to analyze the Ukrainian military songs and their contribution in the formation of Ukrainian national morale. Anew the questions of classification in in chronological sequence are considered in this article. Deals with the conversion and using Ukrainian military songs outside the environment properly Ukrainian military formations.

Keywords: Military songs, Ukrainian national morale, Cossack's songs, Recruiter's songs, Soldier's song's, Riflemen's songs, Insurgent's songs.

УДК 94:[322 + 341.324](430 + 477)« 1941/1943»

СОЦІАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНА КОНФРОНТАЦІЯ ДВОХ ТИПІВ НІМЕЦЬКИХ ЕЛІТ У РЕЛІГІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ НА ТЕРИТОРІЇ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ

Дробот М.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Науково-історичне досліджень присвячене розкриттю сутності релігійної політики військової адміністрації на милітаризованій території окупованої України 1941-1944 рр. Особливим аспектом висвітлення проблематики є розгляд її через призму протистояння двох типів німецьких еліт. Результати цього дослідження ґрунтуються на аналізі великої кількості архівного матеріалу та модерних наукових досліджень.

Ключові слова: військова адміністрація, еліти, комендатури, общини, релігійні організації, релігійна політика, церкви.

Як засвідчує історичний розвиток, політична система суспільства, що основана на позиціях ліберальної модерної демократії не завжди придатна сформуванню якісного державно-релігійний діалог. Оскільки, наявна можливість появи нового політичного руху, принципи якого можуть бути утаємничені від громадськості при дотриманні дуальності ідеологічних постулатів. Алгоритм вироблення ідеологічної бази нового суб'єкта суспільно-політичного життя може полягати у відході від християнських цивілізаційнотворчих цінностей та відкиданні атеїзму з метою вироблення нових релігійних форм світобачення, які задовольняли б містичне сприймання минулого, через призму національної гордості та величі.

Для того, щоб запобігти містико-історичного погляду на минуле, враховуючи появу нацизму у Веймарській республіці та його домінування у Третью Рейху, необхідно дослідити сутність релігійної політики німецької військової адміністрації на теренах окупованої України в 1941-1944 рр. через призму протистояння «старого» (представники військової адміністрації) та «нового» (нацистські партійці) типів німецьких еліт, розкривши соціально-ідеологічне протистояння між ними.

Новизна дослідження полягає в розкритті сутності релігійної політики військової адміністрації відносно чотирьох течій християнства та мусульманства

протягом 1941-1944 рр. на території прифронтової зони та окупованих територій, що увійшли до складу Рейхскомісаріату «Україна» ще в 1941-1942 рр. (мілітаризована зона окупації). Окрім того, автор, при розгляді, цього питання простежує конфронтації позицій «старого» та «нового» типів німецьких еліт у вирішенні релігійної проблеми окупації України.

Метою цієї публікації є дослідження особливостей, трансформаційних змін релігійної політики Верховного Головнокомандування вермахту на милітаризованій території окупованої України протягом 1941-1944 рр.

Звісно, мета Німеччини по відношенню до СРСР носила загарбницький характер, який був успадкований ще з часу Першої світової війни відносно Сходу. Цілі Німеччини на Сході у часи Першої світової війни диктувалися німецькою елітою інфікованою експансіоністськими, расовими і колонізаторськими ідеями, імперіалістичними зовнішньоекономічними установками. Але розгром Німеччини і революційна ситуація у Європі 1917-1918 рр., не змінили ідейного базису німецької еліти, а навпаки доповнили її ідеологію – реваншизмом та антибільшовизмом. До цієї еліти постімперського часу належали: військовий генералітет, вища бюрократія зовнішньополітичного відомства та представники економічних кіл. Ці кола, у період гітлерівської влади, відносяться до «старого» типу німецької еліти. Використання визначення «ста-

рий» тип еліти дозволяє відокремлювати їх від кадрів нацистської партії, які здобули і зберігали статус «нової» еліти лише в 1933-1945 рр [1]. «Нова еліта», керована своїм еклектиком А. Гітлером, сформулила принцип «східної політики» – поєднання «національної» ідеї, расової теорії і антисемітизму із тезисом про «розширення життєвого простору». Але характер військових цілей відносно СРСР залишався незмінним, що давало змогу знайти консенсус між двома типами німецьких еліт у «східному питанні».

Тимчасова реалізація «східного питання» адміністративно оформилася створенням трьох зон військової окупації. Перша зона охоплювала безпосередньо район бойових дій. Другу зону становив тилловий армійський район, який сягав одразу за лінією фронту 20-50 км. Третя зона охоплювала територію оперативного тилового району кожної із груп армій. Ці три мілітаризовані зони військової адміністрації доповнювалися наявністю однією особливою зоною, яка перебувала у стані зміни військового управління на цивільне управління Рейхскомісаріату «Україна». Цими мілітаризованими зонами керували представники військової адміністрації: командувачі дивізій та корпусів, що уособлювали виконавчу владу на підконтрольній території фронту; польові та гарнізонні комендатури.

Ці діячі військової адміністрації на теренах окупованої України належали до представників «старого» типу німецької еліти. Ідейний базис яких враховував задоволення, як і, власних релігійних потреб, так завойованого населення. Позиції представників військового командування диктувалися не расистським підходом А. Розенберга до релігійного питання на Україні, а традиційним імперським вихованням часів «Бісмарківської» Німецької імперії. Наприклад, представники німецького генералітету – Е. Манштейн і К. Рундштедт відвідували церкву в Ченстохові під час Польської кампанії 1939 р [3]. Саме, командуванню групи армій «Південь» на чолі із генералом Рундштедтом відводилася роль втілення окупаційної політики військової адміністрації в сфері релігійного життя в Україні. В складі штабу групи армій «Південь» вирішенням церковних справ завідував екс-директор Бреславського Східноєвропейського інституту професор Ганс Кох*, який і був наділений правом діяти відповідно власної компетенції [18, с. 425]. В перші місяці війни Кох активно займався церковними і політичними справами у Львові, а після взяття Києва (19 вересня 1941 р.) зайняв посаду особливого уповноваженого по питаннях культурного життя, але через 2-3 місяці його «українофільська» діяльність була призупинена [18, с. 427].

Політична діяльність військової адміністрації, представників «старого» типу німецької еліти, в сфері релігійного життя не мала одноманітних рис. На перший час (літо-осінь 1941р.), – стихійного відродження релігійного життя, – в основному церковні справи її полягали в офіційному визнанню церковних приходів та заохоченням християн-військовослужбовців до церковного будівництва [2, с. 237; 13, арк. 34]. Прикладом може слугувати офіцер вермахту Фрідріх Хейер – в роки війни, який мав сан євангельського священнослужителя і брав участь у похованні німкені-лютеранки із Полтави, а в подальшому отримав право від СД, представників «нового» типу еліти, на релігійну діяльність у межах мілітаризованої зони [18, с. 426]. Цей акт пояснюється тим, що важливе місце у релігійній політиці адміністрації гітлерівського вермахту займали релігійні потреби фольксдойче, зокрема менонітів, баптистів та люте-

ран, які вважалися «антирадянськими елементами» і потребували, на думку компартійного керівництва СРСР, фізичного знищення чи депортації. Зокрема, скажімо, німецькій армії вдалося врятувати 30 населених пунктів менонітів із 57-ми [2, с. 28].

Один із врятованих фольксдойче Якоб Вібе, який в період окупації був менонітом, свідчить, що: «німці не забороняли віруючим збиратися». Будь-яка община будь-якого напрямлення протестантизму могла збиратися по неділях чи іншим днях, молитися, під керівництвом своїх проповідників вивчати Біблію, приймати водне хрещення та звершувати свхаристію [4, с. 12; 13, арк. 2].

Толерантно налаштовані представники «старого» типу німецької еліти, використовуючи адміністративний ресурс військової адміністрації, дозволяли діяльність релігійним громадам як протестантським, так і мусульманським. Наприклад, близько семиста мусульман Києва від жовтня 1941 року навіть мали мечеть на Подолі [2, с. 242]. Досить активну підтримку військова адміністрація надавала УАПЦ, при цьому дозволила семи православним єпископам РПЦ, що опинилися на окупованій території України, провести два собори 18, 25 серпня 1941 р. у Почаївській лаврі, які проголосили автономність Української православної церкви і обрали митрополитом Олексія екзархом України. Ці акції розпалили міжправославні конфронтації про юрисдикційну належність приходів західноукраїнських земель, що увійшли до складу СРСР, між УАПЦ, УПАЦ (Українською Православною Автономною Церквою) та Православною Церквою Польської митрополії. Варшавський митрополит Діонісій (Валединський), не визнаючи автономної Церкви під тиском німецької окупаційної влади, яка не допускала поширення його влади на схід, благословив на сан архієпископа еп. Луцького Полікарпа (Сікорського) й 24 грудня 1941 р. призначив його адміністратором УАПЦ в Україні [10, арк. 7; 18, с. 424]. Але на цьому протиріччя не вичерпалися, а «яскравіше всього проявляються в суперечці про моління та використання рідної мови під час богослужінь» [10, арк. 6].

У цих суперечках командний склад німецької армії відігравав активну роль, характер якої залежав від позицій місцевих комендантів. В Херсоні, наприклад, місцева господарська команда виділила православному духовництву 30 000 рублів на відновлення церковної споруди в обмін на обіцянку вести службу церковнослов'янською мовою, письмово присягнути на вірність і клятву «відхилити всі спроби зробити церкву політичним інструментом українських націоналістів» [12, арк. 27]. Місцевий комендант Борисполя в листопаді 1941 р. наказав провести референдум із приводу мови богослужіння, а коли опитування не дало явних результатів, він постановив, щоби «старослов'янська церква» (УПАЦ) та «українська церква» (УАПЦ) використовували місцевий храм по черзі [2, с. 237].

Відставка Г. Коха зимою 1941 р. змінювала функціональні завдання у релігійній політиці військової адміністрації на нових окупованих територіях, що були закріплені інструкцією головного штабу вермахту від 7 грудня 1941 р. «Про поводження з українським населенням». Вона констатувала необхідність: не обмежувати свободу віросповідання усім християнським напрямленням і, разом із тим, перешкоджати політизації цих напрямлень. Інструкція передбачала вживання заходів, «щоб колишні місця відправлення релігійного культу не перетворювалися в міста паломництва». Інструкція також передбачала антиватиканський напрям, оголошуючи, що «представники церкви інших держав мають бути вигнані з території, яка знаходиться у німецькому підпорядкуванні» [6, арк. 239]. Нагляда за церковною діяльністю покладався на місцеві ко-

* Ганс Кох народився в німецькій колонії під Станіславом. В 1918-1920 рр. працював у штабі армії С. Петлюри, а із зими 1940-1941 рр. за дорученням абвера підтримував зв'язки із емігрантами із ОУН.

мендатури, що керувалися цією інструкцією і реалізовували її за допомогою агітаційних методів, спрямованих на активізацію місцевого населення окупованих територій України. Наприклад, в одному із будинків по вул. Шевченка, м. Ворошиловград було вивішено об'яву: «Панове! Тут відкривається молитовний дім. Прохання прийняти участь в підготовці цієї будівлі для нормального виконання релігійних обрядів» [15, арк. 9].

При цьому, місцеві комендатури намагалися залучити антирадянські елементи до структур управління і поліцейського контролю населення. Інколи ними вважалися антирадянськими елементами і віруючі протестантських общин, яких намагалися залучити до служби, хоча це носило поодинокий характер в силу їх аполітичності [4, с. 19].

На відміну від аполітичних протестантів УРСР, послідовники православних церков намагалися наділити церкву політичним впливом через її українізацію чи висування політизованих вимог німецькій адміністрації [17, арк. 22], але на місцевому рівні «діяльність священників, політично небезпечна, до цих пір не виявлена» – повідомляла Кременчуцька гарнізонна комендатура від 17 червня 1942 р. [8, арк. 205]. «Лише в Ромнах (польова комендатура № 197) знайшли поширені листівки митрополита Київського і Галицького Ніколая, яка призначена для священнослужителів православної церкви і спрямована проти автокефальної церкви, петлюрівської партії і перш за все Німеччини. Розслідування про її походження ще не закінчене», – звітнував військово-адміністративний відділ при командуючому військами тилового району групи армій «Б» від 10 жовтня 1942 р. [9, арк. 2].

Фактично, військова адміністрація і її представники заклали особливий тип управління на початку 1942 р. – «інструкційний» (вимоги місцевих комендатур надати інструкції від головного штабу), в силу німецької пунктуальності та військового уставу. Наприклад, відчуваючи, що агітаційні методи місцевої комендатури вермахту на Чернігівщині не могли протистояти курсу УАПЦ, яка «переслідує скоріш політичну мету ніж релігійну, мається на увазі бандерівський рух», зазначала у своєму донесенні від 20 квітня 1942 р., що «населення залишається пасивним до її прагнень», але «існує загроза, що агітація з боку духовенства буде бентежити розум населення», і тому прохала надати інструкцію, «як має відноситися комендатура до національної церкви» [7, арк. 119]. А польова комендатура № 774, що знаходилася в околицях Дніпропетровська, повідомляла від 23 липня 1942 р. про існування у регіоні баптистів, які «не можуть відправляти свої релігійні культу, мабуть через переслідування з боку православних священників, якщо подібні зловживання становились відомі, то вони відразу ж усувались на основі принципу, оголошеного вермахтом про свободу віросповідань» [11, арк. 80]. Також, комендатура прохала надати вказівку про те, як потрібно ставитись до служителів «живої» церкви, реформованої гілки православної церкви, що відкололася при радянській владі.

В донесенні Ізюмської польової комендатури в Харківській області з 25 липня по 15 серпня 1942 р. вважалось за необхідне надати пропозицію Головному штабу вермахту розробити «чіткі директиви по стягненню податків із священнослужителів», оскільки на місцях вбачалась загроза для спокою у тому, «що священники користуються своїм службовим становищем, щоб вимагати за церковні відправи харчі натурою, розміри яких не відповідають їх праці» [7, арк. 119]. У доповідній записці наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка Першому секретарю ЦК КП(б)У Хрущову про церковників м. Харкова та Лівобережної України від 24 березня

1943 року повідомлялося: «Торкаючись податковою системою окупантів у відношенні церковників варто відмітити, що ні одна із функціонуючих церков ніякими податками не обкладалася» [13, арк. 33].

Подальший розвиток релігійної політики на території військової адміністрації України залежав від взаємодії і боротьби трьох центрів влади та двох типів німецьких еліт: Рейхскомісара України, який формально був підзвітний Рейхсміністерству зайнятих територій, але міг діяти незалежно, керуючись партійними зв'язками; Рейхсміністерства окупованих територій, чії погляди частково розділяв Абвер (військова розвідка) і СД, на чолі із обергрупенфюрером СС Олендорфом, яке проводило самостійну лінію в східній політиці. При цьому позиції в релігійній політиці відомства Коха і СД співпадали, – не поступатися, навіть тимчасово, релігійним організаціям, – але протистояли позиціям Рейхсміністерству та військової адміністрації.

1 листопада 1941 р. шеф оперативної групи С в Києві видав наказ про недопущення відкриття будь-яких духовних навчальних закладів. Це ж підтвердив на території цивільної адміністрації рейхскомісара України у своєму наказі від 2 лютого 1942 року. А на окупованих територіях військової адміністрації місцеві комендатури отримували прохання церков про створення семінарів проповідників для підготовки молодих священнослужителів, але за порадою служби безпеки СД відхиляли. «Необхідно визнати, – повідомлялося в донесенні гарнізонної комендатури м. Харкова від 20 серпня 1942 р., – що церква розглядає це як перешкоду своїй діяльності» [7, арк. 305-а]. Із даною перешкодою представники церковних організацій боролися покладаючись на випадковість часу і добрі особисті відносини із німцями [16, арк. 19]. Зрозуміло, що такий алгоритм взаємодії місцевих комендатур військової адміністрації, Рейхскомісаріату, служби безпеки СД із представниками релігійних організацій «хитає віру в німецьке панування» і «викликало в церковних колах невдоволення», підсилюючи його особливо тоді, коли на 22-24 грудня 1942 р. була призначена «в Харкові нарада всіх єпископів православної церкви України, на якій передбачалося обговорити питання нової організації об'єднаної православної церкви України та розподілити єпархії, не відбулася через те, що єпископам рейхскомісаріат не дав дозволу на поїздку», хоча «співробітництво з Німеччиною було виділено окремим пунктом» [9, арк. 82; 10, арк. 7].

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку деталізація уваги діяльності військової адміністрації у кожній із трьох мілітаризованих зон окупованої України та простеження нівелювання та домінування політичної лінії у релігійному питанні «нового» типу німецької еліти. А також надання окремої уваги системі релігійної політики у специфічній зоні окупації України, що перебувала у перехідному становищі управління, між військовим та цивільним урядуванням.

Отже, русло релігійної політики військової адміністрації на окупованій Україні направляв фактор протистояння двох типів німецьких еліт. Позиція у релігійному питанні «старого» типу еліти домінувала протягом літа-зими 1941 р., під час стихійного релігійного відродження приходів, релігійних організацій та общин. «Новий» тип німецької еліти набрав домінантного характеру і зрівноважив свою позицію у вирішенні релігійних проблем, у рамках нацистського світогляду, починаючи з 1942 р. і до закінчення окупації. «Новий» тип німецької еліти використовував у своїй релігійно-політичній діяльності весь державно-партійний інструментарій – органи СС (РСХА, СД) та цивільну адміністрацію, фактично підконтрольну нацистському партійному керівництву.

Список літератури:

1. Айххольтц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scepis.net/library/id_704.html
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя та смерть за нацистської окупації на Україні. – К.: «Часопис «Критика», 2011. – 455 с.
3. Манштейн Э. Утерянные победы. Воспоминания фельдмаршала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/03.html>
4. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятилетнего движения. У 7-ми книгах. // Кн. 4: Крещенные Огнем (Иван Левчук и сподвижники). – Винница: «Слово христианина», 2003. – 228 с.
5. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятилетнего движения. У 7-ми книгах. // Кн. 5: Шествие Пятидесятицы. – Винница: «Слово христианина», 2002. – 240 с.
6. Центральный Державний Архів внутрішніх органів влади (ЦДАВОВ): Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк. 239.
7. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 119, 305-а.
8. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 157. – Арк. 205.
9. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 2, 82.
10. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк. 6-7.
11. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 459. – Арк. 79-80.
12. ЦДАВОВ: Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 27.
13. Центральный Державний Архів громадських об'єднань (ЦДАГО). Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 1-34.
14. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 124. – Арк. 9 – 10.
15. ЦДАГО: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 534. – Арк. 9.
16. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 688. – Арк. 18-19.
17. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 534. – Арк. 22-24.
18. Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь. – М.: «Вече», 2007. – 506 с.

Дробот Н.В.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

СОЦИАЛЬНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНФРОНТАЦИЯ ДВУХ ТИПОВ ГЕРМАНСКИХ ЭЛИТ В РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКЕ НА ТЕРРИТОРИИ ОККУПИРОВАННОЙ УКРАИНЫ

Аннотация

Научно-историческое исследование посвящено раскрытию сущности религиозной политики военной администрации на милитаризованной территории оккупированной Украины 1941-1944 гг. Особым аспектом освещения проблематики является рассмотрение ее через призму противостояния двух типов немецких элит. Результаты этого исследования основываются на анализе большого количества архивного материала и современных научных исследований.

Ключевые слова: военная администрация, элита, комендантуры, общины, религиозные организации, религиозная политика, церкви.

Drobot N.V.

Institute of History Education National Pedagogical Dragomanov University

SOCIAL-IDEOLOGICAL CONFRONTATION OF TWO TYPES GERMAN ELITE IN RELIGIOUS POLICY ON TERRITORIES OCCUPIED UKRAINE

Summary

Scientific and historical studies is devoted to the essence of the religious policy of the military administration on the occupied militarized territory of Ukraine in 1941-1944. A particular aspect of lighting problems is to consider it in the light of confrontation between the two types of German elites. The results of this study are based on an analysis of a large number of archival materials and modern research.

Keywords: military administration, elites, commandant's headquarterses, communes, religious organizations, religious policy, churches.